

3. Дэвис Д.Э., Трани Ю.П. Первая холодная война. Наследие Вудро Вильсона в советско-американских отношениях / Д.Э. Дэвис, Ю.П. Трани. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 479 с.
4. Задорожнюк Э. Г. Штрихи к портрету Томаша Гаррига Масарика / Э. Г. Задорожнюк // Новая и новейшая история. – 2012. – № 5. – С. 151–163.
5. Масарик Т.Г. Россия и Европа / Т.Г. Масарик. – СПб. : РХГИ, 2000. – 448 с.
6. Чапек К. Бесіди з Томашем Масариком / Карел Чапек. – Л.: Астролябія, 2010. – 464 с.
7. Bližkovský V. Masarykova cesta kolem světa za demokratické Československo / V. Bližkovský // Živé hodnoty Masarykova Československa. Směrodatné hodnoty pro 21. století [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://www.ceskenarodnilisty.cz/clanky/masarykova-.html>. – Дата доступа : 18.03.2012.
8. Hayashi T.T. G. Masaryk, československé legie a Japonsko / T. Hayashi // První světová válka, moderní demokracie a T.G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T.G. Masaryka ve dnech 22. – 24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1995. – S. 89–95.
9. Kovtun I. Masarykův triumf. Příběh konce velké války / I. Kovtun. – Praha : Odeon, 1991. – 542 s.
10. Kovtun G.J. Masaryk and America. Testimony of a relationship / G. J. Kovtun. – Washington : Library of Congress, 1988. – 82 s.
11. Ludwig E. Duch a čin. Rozmluvy s Masarykem / E. Ludwig. – Praha : Česka expedice RIOPRESS, 1996. – 189 s.
12. Masaryk T.G. Nová Evropa (Stanovisko slovasnské) / T. G. Masaryk. – Brno : Doplněk, 1994. – 193 s.
13. Masaryk T.G. Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918 / T.G. Masaryk. – Praha : Masarykův ústav AV ČR, Ústav T.G. Masaryka, o. p. s., 2005. – 640 s.
14. Olivová V. Dějiny první republiky / V. Olivová. – Praha : Karolinum, 2000. – 356 s.
15. Opat J. Průvodce životem a dílem T.G.Masaryka. Česká otázka včera a dnes / J. Opat. – Praha : Ústav T.G. Masaryka, 2003. – 536 s.
16. Polák S. Za ideálem a Pravdou 5 (1915–1918) / S. Polák. – Praha : Ústav T. G. Masaryka, 2009. – 568 s.
17. Syllaba T. T.G. Masaryk a revoluce v Rusku / T. Syllaba. – Praha : Naše vojsko, 1959. – 268 s.
18. Soubigou A. Tomaš Garrigue Masaryk / A. Soubigou. – Praha : Paseka, 2004. – 456 s.

Кравчук А.Н. ТОКИЙСКИЙ МЕМОРАНДУМ Т.Г. МАСАРИКА ПРЕЗИДЕНТУ США Т.В. ВИЛЬСОНУ (АПРЕЛЬ 1918 ГОДА)

В статье раскрыта политическая деятельность в Японии в апреле 1918 г. лидера чехословацкого освободительного движения периода Первой мировой войны. Раскрыто содержание Токийского меморандума Т.Г. Масарика президенту США Т.В. Вильсону; показаны контакты Т.Г. Масарика с японскими политиками.

Ключевые слова: Т.Г. Масарик, Т.В. Вильсон, чехословацкое освободительное движение, Япония.

Kravchuk O. TOKYO MEMORANDUM OF T. G. MASARYK TO THE PRESIDENT OF THE USA T.W. WILSON (APRIL 1918)

The article highlighted the political activities in Japan in April 1918 of the leader of the Czechoslovak liberation movement during the First World War. In the article the author opened the context of Tokyo Memorandum of T.G. Masaryk to the president of the USA T.W. Wilson. The author showed the contacts of T.G. Masaryk with Japan's politicians.

Keywords: T.G. Masaryk, T.W. Wilson, Czechoslovakian liberation movement, Japan.

УДК [94:364.3] «19» (47+57)

О.І. Вальчук

ОРГАНІЗАТОРИ ТА ПРОВІДНИКИ РАДЯНСЬКОГО СОЦСТРАХУ 1920–1930-х РОКІВ

Вплив окремих особистостей на формування організаційної системи державного соціального страхування в СРСР мав зворотню дію із відповідними наслідками для їхнього життя. Ознайомлення з практичною діяльністю відповідальних страхових працівників і науковими поглядами теоретиків радянського соцстраху дозволяє краще зрозуміти процеси, в яких вони брали безпосередню участь.

Ключові слова: соціальне страхування, радянські теоретики, реконструктивний період, наукові погляди, професійні інтереси, Цусстрах НКП СРСР, відповідальні страхові працівники.

Важливими аспектами дослідження радянської системи соціального страхування у 1921–1933 рр. є питання її організаційного оформлення, економічне підґрунтя, практичне значення. Однак за великою кількістю законодавчих ініціатив, розпоряджень, директивних листів і фінансових звітів складно побачити людей – особистостей, чий суб'єктивізм (власні переконання, досвід, знання, інтереси, прихильності, прихована чи відкрита неприязнь) значною мірою впливав на хід процесів, які й визначали загальний вигляд інституту соцстраху на кожному з етапів його існування.

Звісно, роль, яка відводилася соціальному страхуванню в Радянській державі, передбачала постійний контроль з боку керівних органів влади. Його соціальний та економічний потенціал водночас посилював і послаблював самостійність функціонування цього інституту. Це породжувало постійну конфронтацію окремих відомчих структур, які безпосередньо були причетні до системи управління радянським соцстрахом. Крім того, такий стан речей спонукав до частих кадрових ротацій. Змінювалися не просто прізвища, а погляди на майбутнє соціального страхування.

Означена проблема не знайшла належного висвітлення в сучасній українській і зарубіжній історіографії, за винятком питань, які стосувалися власне аналізу або ж критики наукових поглядів окремих теоретиків радянського соцстраху, що розглядалися в працях О.А. Мельничука [1]. Джерелами для написання цієї роботи слугували архівні документи і матеріали, опубліковані на сторінках часопису «Вопросы страхования».

Мета статті – показати місце і значення окремих особистостей в процесі формування радянської моделі соціального страхування у 1921–1933 рр.

Відродження соціального страхування відбулося в 1921 р. у структурі Народного комісаріату соціального забезпечення РСФРР [2, л. 7–9]. Однак в результаті посилення Народного комісаріату праці, який отримав статус союзного, соцстрах перейшов у його відання [3, с. 76]. Звісно, підвищення централізованого рівня управління було важливим фактором, але не єдиним. Вагоме місце у цьому процесі належало наркомуну праці СРСР Василю Володимировичу Шмідту.

Народився він у 1886 р. в сім'ї домашньої робітниці. У 1904 р. закінчив чотирикласне міське училище. Працював слюсарем на залізниці, в період еміграції (1907–1911 рр.) – малярем у Німеччині, після повернення на батьківщину – слюсарем в механічній майстерні арсеналу. В 1914 р. був секретарем Ленінградського союзу металістів. Під час перебування в засланні в Катеринославі працював на заводі і в лікарняній касі. Двічі був заарештований (у 1915 і 1916 рр.). В жовтні 1917 р. увійшов до складу «комісії праці» як завідувач відділу ринку і бірж праці. З 1918 по 1928 р. перебував на посаді народного комісара праці РСФРР, а з 1923 р. – й СРСР. 11 серпня 1928 р. його призначили заступником голови Ради Народних Комісарів СРСР [4, с. 3].

В.В. Шмідт розглядав соцстрах не лише як важливу для робітників систему забезпечення, але й як необхідну умову для розвитку промисловості. У своїй промові на Всесоюзній нараді працівників страхових органів він зазначив: «...питання продуктивності праці і росту добробуту будуть залежати головним чином від того, наскільки ми матимемо здорову робочу силу. Соціальне страхування є тим засобом, який гарантує робітничому класу відновлення сил, здоров'я, продуктивності» [5, с. 2].

Система соціального страхування, яка могла б ефективно працювати в складних умовах відбудови, відновлення промисловості, вимагала кваліфікованого теоретичного обґрунтування. Саме тому до цієї справи були залучені спеціалісти, які вже мали досвід роботи у цій сфері: М.А. Вигдорчик, З.Р. Теттенборн, Л.В. Забелін, В.І. Гутцайт.

Значний внесок в розробку теорії соцстраху належить Миколі Абрамовичу Вигдорчику. Саме він запропонував порядок встановлення страхових тарифів. Це питання викликало чи не найбільше труднощів. Неприятливі внутрішні чинники – слабка промисловість, нестабільна грошова одиниця, нерівномірна зміна цін – не дозволяли застосувати статистичний метод. Необхідно було шукати інший шлях, в обхід ідеальної теоретичної побудови, з притаманними для практики неточностями. Спроба приблизного вирішення питання про страхові тарифи, зроблена професором М.А. Вигдорчиком, передбачала використання даних досвіду і вказівок практики. За таких умов статистичні матеріали виконували роль допоміжного засобу [6, с. 153].

Статті М.А. Вигдорчика щодо перспектив радянського соцстраху містили чимало конкретних пропозицій, реалізація яких дозволила б усунути певні негативні фактори в роботі стра-

хових органів і покращити обслуговування застрахованих. Однак соціальне страхування в його початковому вигляді було тимчасовим явищем. Тому потреби його вдосконалення в обраному на початку 1920-х рр. напрямку не було.

У реконструктивний період погляди Миколи Абрамовича були піддані нищівній критиці, що значною мірою позначилося на необхідності збереження інформації щодо їхнього автора. У фондах Державного архіву Російської Федерації знаходимо лише короткі автобіографічні відомості та перелік основних праць, надісланих М.А. Вигдорчиком у вересні 1937 р. до Комісії сприяння вченим.

Згідно з цими даними, М.А. Вигдорчик народився у 1864 р. У 1898 р. закінчив медичний факультет Київського університету. У 1924 р. його обрали і затвердили професором з професійної патології Державного університету для вдосконалення лікарів ім. С.М. Кірова в Ленінграді. За сумісництвом він також працював в Інституті лікарсько-трудової експертизи Ленінградської міської ради. У 1934 р. отримав ступінь доктора медичних наук без захисту дисертації [7, л. 1].

До неповного переліку головних наукових праць професора Вигдорчика, надрукованих окремими виданнями, належать: «Теорія і практика соціального страхування. Вип. I–VII» (1919–1926 рр.), «Лікарська експертиза у разі непрацездатності» (1921 р.), «Інвалідність» (1924 р.), «Нариси з професійної гігієни» (1925 р.), «Природний професійний відбір» (1928 р.), «Трудове каліцтво» (1929 р.), «Професійна патологія. Курс професійних хвороб» (1930 р.), «Компенсаторне професійне пристосування» (1934 р.). Крім того, до 1937 р. в періодичних виданнях і в Працях наукових інститутів було опубліковано 147 статей, в тому числі 11 іноземними мовами [7, л. 1–2].

Ще одним з провідних спеціалістів у сфері соціального страхування в період його становлення в Радянській державі був Володимир Ісидорович Гутцайт. Його особова справа зберігається у фонді Народного комісаріату праці СРСР. Народився він 12 серпня 1883 р. у м. Мінську. За національністю – єврей, за соціальним походженням – службовець, безпартійний, з 1918 р. був членом профспілки радянських юридичних службовців, за професією – юрист-страховик. У 1912 р. отримав диплом першого ступеня про закінчення юридичного факультету Томського університету, захистив кандидатську дисертацію з теми «Страхування працівників у Росії і на Заході», займався дослідженням методу побудови страхового тарифу. З 1913 по грудень 1914 р. був завідувачем Управління московських центральних загальних лікарняних кас. За цей період виконав усю необхідну роботу для їх організації: розробив форми діловодства і рахівництва, інструкції про порядок стягнення внесків і виплати допомог, а також сформував при касах статистичний відділ. У 1915 р. працював юрисконсультом, завідувачем відділу, у 1922 р. був діловодом в юридичному відділі Державного гальмівного заводу; цього ж року перейшов на роботу в Центральне управління соціального страхування при НКСЗ, а 17 січня 1923 р. його було зараховано в Цусстрах НКП СРСР на посаду завідувача фондовим відділом. 20 травня 1926 р. В.І. Гутцайта було переведено на посаду завідувача бюджетно-плановим підвідділом, а з 1 травня 1928 р. – на посаду консультанта [8, л. 5–5 об., 7, 39].

До кола його професійних інтересів належали питання, пов'язані з формування бюджету соцстраху, значенням запасного фонду і загалом всією фінансовою системою радянського соцстраху.

Володимир Ісидорович був людиною освіченою, компетентною у фінансових питаннях соцстраху, з необхідним досвідом і стажем роботи. Однак на хвилі зміни політичних та економічних настроїв другої половини 1920-х рр. зникла потреба в спеціалістах такого рівня. Поступово його було усунено від активної участі в справі будівництва радянського соцстраху.

Реалізація соціального страхування на практиці потребувала додаткового тлумачення страхового законодавства. Завдяки роботі у цій сфері стало відомим ім'я Віталія Давидовича Кузятіна. Короткі біографічні відомості про нього містяться в некролозі, надрукованому на сторінках журналу «Вопросы страхования» за 1929 р.

Народився В.Д. Кузятін в м. Батумі 11 червня 1891 р. Після закінчення Батумської гімназії вступив на юридичний факультет Гейдельберзького університету, а в 1915 р. склав контрольний іспит у Харківському університеті. Здобувши вищу освіту, п'ять років працював на різних відповідальних посадах. В повній мірі присвятив себе соцстраху з 1918 р. З 1923 р. і до останніх днів життя (23 січня 1929 р.) працював в Цусстрасі НКП СРСР.

Віталій Давидович був постійним співробітником журналу «Вопросы страхования». Саме

йому належала ініціатива видання картотеки, започаткування «юридичних консультацій» та багато іншого. Напередодні смерті В.Д. Кузятін обіймав посади відповідального секретаря Союзної страхової ради і заступника завідувача організаційного відділу Цусстраху [9, с. 15]. В середовищі страхових працівників його знали як автора друкованих праць з питань соцстраху, як лектора страхових курсів і, зрештою, як одного з авторитетних теоретиків і практиків соціального страхування.

Досвідченими практиками були також керівні працівники в системі управління державним соціальним страхуванням, в першу чергу на загальносоюзному рівні. Головним органом, який здійснював безпосереднє управління соціальним страхуванням, було Центральне управління соціального страхування НКП СРСР. 1 лютого 1923 р. начальником Цусстраху було призначено Л.П. Немченка [10, л. 10].

Лев Павлович Немченко працював на посаді начальника Цусстраху протягом 6 років. Відповідно до даних анкетного листа № 97 організаційного відділу ВЦВК по Всеросійському обліку кваліфікованих радянських працівників РСФРР, народився він 16 червня 1890 р. в м. Генічеськ Таврійської губернії в сім'ї службовця. За національністю був євреєм. Навчався у Сімферопольському реальному училищі, іспити склав екстерном у 1910 р. У 1907–1908 рр. близько року жив у Швейцарії та Німеччині. В графі «Партійність» зазначалося: з 1905 по 1919 р. – меншовик, з січня 1920 р. – член РКП(б). Протягом 8 місяців (1917–1918 рр.) був заступником голови Харківського губвиконкому; 3 місяці (1919 р.) – членом президії Сімферопольського виконкому, 9 місяців (1922–1923 рр.) – членом ВЦВК. Працював також в установах по лінії ВЦРПС і відомствах НКП та НКСЗ: 1918–1919 рр. – секретар Кримської ради професійних спілок; 1919–1920 рр. (4 міс.) – член президії Союзу радянських службовців Харківської губернії; 1920–1921 рр. (4 міс.) – голова Кримської ради професійних спілок; 1921–1922 рр. (10 міс.) – секретар Південного бюро ВЦРПС; 1922–1923 рр. – уповноважений НКП при РНК УСРР і член президії Південного бюро ВЦРПС; з червня 1923 р. – член колегії Народного комісаріату праці. На час призначення начальником Центрального управління соціального страхування був одружений і мав двох дітей [11, л. 1–2, 5].

Л.П. Немченко був автором одних із перших брошур і книг, присвячених питанням соцстраху в СРСР. В них він використовував матеріали, доступні йому як начальнику Цусстраху. Ця традиція була збережена його наступником – щоправда, вона набула своєрідних рис, враховуючи перехід соціального страхування в Радянському Союзі на якісно інший рівень.

Паралельно з ревізією теоретичних положень радянського соцстраху у реконструктивний період розпочалася реорганізація страхових органів і перегляд їхнього кадрового складу. В першу чергу цей процес охопив центральні органи управління соціальним страхуванням.

9 березня 1929 р. на засіданні Колегії НКП СРСР на посаду начальника Цусстраху було затверджено кандидатуру В.А. Котова [12, л. 21].

Василь Афанасійович Котов народився у 1885 р. У віці 13 років його віддали на навчання до ковальсько-слюсарської майстерні. У 1913 р., працюючи в механічному відділі на фабриці Абрикосова, він був обраний уповноваженим до лікарняної каси, а згодом і до правління каси, де й залишався до 1915 р. З першого листопада 1918 р. працював у Сокольницькому райкомі ВКП(б), був членом військової комісії і організатором загону особливого призначення, а з травня 1919 р. по січень 1925 р. – секретарем. У 1919 р. під час наступу Юденича його мобілізували на фронт. 29 січня 1926 р. В.А. Котова обрали секретарем Московського комітету ВКП(б). На цій посаді він залишався до кінця 1928 р. Василь Афанасійович був членом ЦК ВКП(б) з XIV партз'їзду і членом ЦВК з III З'їзду Рад [13, с. 7]. У 1929–1933 рр. був членом Колегії Народного комісаріату праці СРСР, у 1933–1935 рр. – завідувачем бюро соціального страхування ВЦРПС, з 1935 р. – управляючим будівельним трестом «Держвіддільбуд» Наркомату комунального господарства РСФРР. 19 вересня 1936 р. його заарештували, 25 травня 1937 р. вироком Військової Колегії Верховного суду СРСР засудили до смертної кари і розстріляли. Реабілітували В.А. Котова у 1958 р. у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину [14].

В умовах взяття курсу на модернізацію промисловості розпочалася активна трансформація системи соцстраху, яка характеризувалася відходом від власне страхових принципів. Її результатом стала поява радянської моделі соціального страхування в тому вигляді, в якому сьогодні вона розглядається в підручниках поряд з моделями Бісмарка і Беверіджа.

Таким чином, в період з 1921 по 1933 р. завдяки використанню знань і досвіду талановитих теоретиків і практиків соцстраху радянській владі вдалося повною мірою використати весь

.....
можливий (за реалій того часу) потенціал цього інституту.

Проблема, окреслена в статті, залишається недостатньо вивченою і потребує подальших досліджень, особливо в напрямку висвітлення поглядів відповідальних страхових працівників на рівні союзних республік.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничук О.А. Розвиток науки радянського соціального страхування у 20-х рр. ХХ ст. / О.А. Мельничук // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2012. – Вип. 45. – С. 91–94 ; Мельничук О.А. Критика наукових поглядів теоретиків радянського соцстраху в умовах взяття курсу на модернізацію промисловості / О.А. Мельничук // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – Вип. 21. – Вінниця, 2013. – С. 199–201.
2. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 95, оп. 1, д. 35, 15 л.
3. Из истории социального страхования в России // Вестник государственного социального страхования. – 2010. – № 9. – С. 73–80.
4. На службе у рабочего класса. Жизненный путь тов. Шмидта // Вопросы страхования. – 1928. – № 47. – С. 3.
5. Десять лет на славном посту. Юбилей тов. В.В. Шмидта // Вопросы страхования. – 1928. – № 47. – С. 1–2.
6. Развитие социального страхования в России. Роль фонда социального страхования в социальной защите граждан. – М. «Визави», 2001. – 321 с.
7. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ), ф. Р4737, оп. 2, д. 881, 4 л.
8. ГАРФ, ф. Р5515, оп. 35, д. 458, 44 л.
9. В.Д. Кузятин // Вопросы страхования. – 1929. – № 4. – С. 15.
10. ГАРФ, ф. Р5528, оп. 13, д. 2, 103 л.
11. ГАРФ, ф. Р5515, оп. 35, д. 1650, 19 л.
12. ГАРФ, ф. Р5528, оп. 7, д. 516, 105 л.
13. Назначение В.А. Котова начальником Цусстраха и председателем Союзного страхового совета // Вопросы страхования. – 1929. – № 11–12. – С. 7.
14. Биографический указатель. Василий Афанасьевич Котов [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://www.hrono.ru/biograf/bio_k/kotov_va.php.

Вальчук Е.И. ОРГАНИЗАТОРЫ И РУКОВОДИТЕЛИ СОВЕТСКОГО СОЦСТРАХА 1920–1930-х ГОДОВ

Влияние отдельных личностей на формирование организационной системы государственного социального страхования в СССР имело обратное действие с соответствующими последствиями для их жизни. Ознакомление с практической деятельностью ответственных страховых работников и научными взглядами теоретиков советского соцстраха позволяет лучше понять процессы, в которых они принимали непосредственное участие.

Ключевые слова: социальное страхование, советские теоретики, реконструктивный период, научные взгляды, профессиональные интересы, Цусстрах НКТ СССР, ответственные страховые работники.

Valchuk O.I. THE ORGANIZERS AND LEADERS OF THE SOVIET SOCIAL INSURANCE IN THE 1920–1930s

The influence of individuals on the formation of the organizational system of state social insurance in the USSR had the opposite effect, with consequences for their lives. Familiarization with the practical activity of responsible insurance workers and scientific views of the soviet theorists of social insurance helps to better understand the processes in which they were directly involved.

Keywords: social insurance, soviet theorists, reconstruction period, scientific views, professional interests, The Central Social Insurance Administration, responsible insurance workers.

УДК 371(477.43) «19» : 058.237

О.А. Посвітак
ФОРМУВАННЯ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В РАДЯНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ 1930-х РОКІВ